

SZEMLE

A MAI MAGYAR NYELV RENDSZERE (LEÍRÓ NYELVTAN)

I. KÖTET: BEVEZETÉS — HANGTAN — SZÓTAN

Akadémiai tanácsadó: Pais Dezső. Szerkesztette Tompa József.

Írták: Deme László, Farkas Vilmos, S. Hámori Antónia, Imre Samu, Károly Sándor, B. Lőrinczy Éva, H. Molnár Ilona, Ruzsiczky Éva, Szépe György, Temesi Mihály, Tompa József.

(Akadémiai Kiadó. Budapest, 1961. 599 lap)

Jól ismerjük a tényeket és az okokat, mégis nemegyszer meglepődünk, sőt elkeseredünk a nyelv dolgaiban való járatlanság és dilettantizmus egy-némely különösen kirívó esetének láttán. Még ilyenkor sincs pedig jogunk másra, mint lelkiismeretünk ébresztgetésére: nem ismerheti anyanyelvét egy olyan nemzet, amelyet évtizedekig nem tanítottak nyelvének finomabb törvényeire.

„A mai magyar nyelv rendszeré”-nek megjelentetésével Akadémiánk maradandó tettel bizonyította be, hogy kész és képes a felszabadulás előtti Akadémiától okozott súlyos mulasztások pótlására, és hogy „korszerű formában folytatni akarja hagyományos nyelvapoló és nyelvfejlesztő, a társadalom anyanyelvi ismereteit terjesztő és elmélyítő munkáját, s a jelzett körben is részt kíván venni a szocializmus építésének nagy feladatában” (38—9. o.). — A szerkesztő helyesen jelöli meg társadalmunk szolgálatát a mű első és legfontosabb céljaként: népiünknek már régóta szüksége volt nyelvünk rendszerének olyan szintű feldolgozására, amely alapja lehet a művelődési forradalmunk során felmerülő gyakorlati nyelvművelő és oktatási problémáink megoldásának.

Az Akadémia hivatása minden tudományágban az, hogy az illető szakterületet elvi jelentőségű kutatások révén továbbfejlessze. Ennek megfelelően az új nyelvten szerzői azt a célt is maguk elé tűzték, hogy mai nyelvünk vizsgálatának sok évtizeden át történt elhanyagolása után művükkel a leíró nyelvten kutatásoknak ösztönzést adjanak (39. o.). — S ez a második cél valóban nem kevésbé fontos az elsőnél: a nyelvészet egyes ágaiban nemzetközileg is előkelő helyet elfoglaló nyelvtudományunknak a szinkrón nyelvvizsgálat elhanyagoltsága (éppen a gyakorlati élettel való szoros kapcsolata miatt) mind a mai napig súlyos fogyatékosága. A leíró nyelvten munkálatai során megjelent nyelvten cikkek, a Sulán Béla szerkesztette nyelvten kötet mind arra mutatnak máris, hogy a nyelvten közrebocsátói nem fognak csalatkozni számításaikban.

Ennek a kettős célnak az elérésére vállalkozott „A mai magyar nyelv rendszere”.

Mindenekelőtt a munka méretei nyugtatják meg az olvasót. Sem a gyakorlati munkának az alapja, sem a tudományos kutatásoknak ösztönzője nem lehetett volna az új nyelvten, ha a jelenleginél kisebb terjedelemben jelenik meg (52. o.). Az Akadémia nyelvtenától ugyanis ma már azt várja mindenki, hogy részletkérdésekben is eligazítást nyújtson, a nyelv finomságai felől

is tájékoztasson. Böles döntés volt tehát az először tervezett egykötetes kis nyelvtan helyett ennek a kétkötetes közepes terjedelműnek az elkészítése.

A részletes tájékoztatáson kívül a másik igénye közönségünknek az akadémiai nyelvtan iránt az, hogy normatív legyen: ingadozó esetekben a helyes használat iránytűje. A szerzők kollektívája felelőségének nagyon is tudatában volt a munkálatok során, erre mutat Tompa József szerkesztő beszámolója arról, hogy hogyan készült a könyv (51—2. o.). A felsorolt munkafázisok csak nagyjából mutatják azt a sok gyűjtőmunkát, mérlegelést, belső vitát, át- meg átfogalmazást stb., amely minden fejezet itt olvasható végleges formáját megelőzte. Ennek a munkaszervezésnek köszönhető, hogy a munkaközösség összekovácsolódott, hogy „az egyes részek szerzői valamelyest az egész műnek is társszerzői lettek” a munkálatok során. — De a szerzői közönséghez számítandó még Pais Dezső akadémikus mint akadémiai tanácsadó, valamint Benkő Loránd, Juhász József és Rácz Endre, a három lektor is, hiszen nekik is köszönhető a munka belső arányossága, összehangoltsága, szakmai megbízhatósága; az, hogy új nyelvtanunk mai nyelvünket kiválóan ismerő tudósaink megfontolt, többé-kevésbé közös állásfoglalása, nem egyéni vélemények halmaza. Ezt biztosította az is, hogy a nyelvtan tervét és alapelveit az egész nyelvész közvéleménynek is alkalma nyílt (nem is egyszer) megvitatni (vö. főként I. OK. IV, 33—104; IX, 303—383).

Az a közönség, amelynek a nyelvtant készítői szánták, „az anyanyelvünk iránt érdeklődő művelt olvasók” tábora ilyen jellegű művet várt, s ilyenre van szüksége a tanároknak, s a tanárnak készülő egyetemi és főiskolai hallgatóknak is. Ez a közönség nyilván helyesléssel észleli majd, hogy a könyv nem vitatkozó hanem tételes jellegű, s csupán ott utal a véleménykülönbségekre, ahol a nyelvtudomány jelenlegi helyzete ezt szükségessé teszi (vö. 40. o.). Tudományos nézőpontból sem kifogásolható ez az elvi állásfoglalás: csak nagy terjedelmű, tüzetes nyelvtanban van hely a szakírók eltérő véleményeinek ismertetésére.

A nyelvtan végső címe „A mai magyar nyelv rendszere” lett, alcíme pedig „Leíró nyelvtan”. A *mai* és a *leíró* szóra tettük ezúttal a hangsúlyt: vajon tényleg a mai nyelvet tárgyalja-e, és csak leírja-e a rendszert új nyelvtanunk? — A szerkesztőközösség ezekkel a szavakkal felel: „a jelenkori nyelvi rendszer leírása nem akarja tagadni a nyelvi fejlődés tényét; ellenkezőleg: nyelvünket egy hosszú fejlődés mindaddig legvégső, számunkra legfontosabb szakaszában, a nyelvtörténeti kutatásnak is hasznosíthatóan akarja bemutatni” (44. o.).

Ez a felfogásmód — ha egyesek szerint talán nem következetesen szinkronon is — feltétlenül védhető, mégpedig nemcsak elvileg, hanem főleg a könyv gyakorlatával. Nyelvtanunk ugyanis teljes mértékben leíró, szigorúan csak a mai nyelv jelenségeit mutatja be, a történetiség csak mint a mai jelenségek magyarázata, oka jelentkezik a legtöbbször apró betűs megjegyzések formájában. Nem elhomályosítja, hanem megvilágosítja pl. a mai főrendszer ábrázolását az, hogy az olvasó megismerheti a könyvből e rendszer előzményeit is. A történeti magyarázat mint a leírás eszköze rendkívül értékesé teszi az új nyelvtant éppen annak a közönségnek, amelynek szánva van, s amelyet a „miért” is érdekel, nem csak a „hogyan”. Hibás ez a felfogás csak akkor lett volna, ha a szerzők öncélú nyelvtörténeti fejtegetésekbe bocsátkoztak volna, amelyek elterelték volna a figyelmet a fő célról, a mai nyelv rendszerének ábrázolásáról.

Nem járhattak a szerzők más úton már csak azért sem, mert a nyelvet dialektikusan, mozgásában akarták ábrázolni, márpedig a nyelv ma is örökké változó arcának megrajzolása a nyelv múltjának figyelembevétele nélkül lehetetlen lett volna. Teljesen elhibázott, antidialektikus eljárás lett volna nem kiemelni pl. azt, hogy ma is vannak keletkezében névutók (46. o.), ige-kötők (264. o.), új összetételi típusok (443. o.) stb. És hamis lett volna a kép mondjuk képzőinkről leíró szempontból is akkor, ha a nyelvten csak felsorolná őket, de hallgatna használati kötöttségeikről, s nem jelölné ki életük figyelembevételével — pontos helyüket a mai nyelv rendszerében. A nyelvi jelenségek ilyen szemlélete jellemző az egész könyvre, s magán a tényanyagon kívül ez a látásmód a legnagyobb érték benne.

A nyelvten, minthogy a már jelzett felfogás szerint időben kissé tágabban értelmezi a mai magyar nyelv fogalmát, nemzeti irodalmi nyelvünk jelenségeit a reformkortól (1825-től) kezdve adatozza. Ilyen távlatból azonban csak azokat a nyelvi jelenségeket mutatja be, amelyek a maihoz hasonló mértékben és értékben voltak használatosak régebben is. Az egyes fokok nyelvtani jelentésének tárgyalása során (524—7. o.) például a szemléltető mondatok aránya így alakul: a korunk nyelvéből vett példák száma 27: népnyelvi 2, mai köznyelvi 7, újságnyelvi (SzN.-beli) 3, Szabó P. 3, Földeák J. 1, Rideg S. 1, Urbán E. 1, Majtényi L. 1, Szabó L. (ford.) 1, Illyés Gy. 5, Szüdi Gy. 1, Kosztolányi 1; a századforduló tájáról vett példák száma 10: Ady 6, Kaffka M. 1, Mikszáth 1, Jókai 1, Gyulai 1, Arany 2; a reformkori példák száma 7: Kisfaludy K. 1, Petőfi 4, Vörösmarty 2. — A megváltozott használati értékű vagy újabb nyelvi jelenségeket viszont csak a mai állapotnak megfelelően mutatja be a nyelvten példaanyag, mint ezt a szintaktikailag pontosan nem elemezhető, újabban szaporodó összetételek tárgyalásáról láthatjuk (443. o.): minden idézett példa mai nyelvi (a legrégebb Móricztól való). — Ez az eljárás nevezetes újítás a korábbi nyelvtenokhoz képest, amelyek példáikkal csak szemléltetésre törekedtek, annak ábrázolására azonban nem, hogy melyik korban és melyik nyelvi rétegben lehetséges fel tipikusan a tárgyalt nyelvi jelenség.

Nemesak azt kell azonban kiemelnünk a könyv példáiról szólva, hogy jól és változatosan szemléltetnek, hanem azt is, hogy tartalmuknál fogva ideológiailag is nevelő erejűek, a szocializmus építését szolgálják. Hogy ezt a célt elérhessék a munkatársak, le kellett mondaniuk korábbi nyelvtenainak már kész, de túlnyomórészt a múlt századi klasszikusokból gyűjtött szemléltető anyagáról, és új példák ezreit kellett felkutatniuk századunk, de főleg napjaink irodalmából. Ha meggondoljuk, hogy egyetlen költő vagy író sem azért ír, hogy nyelvtenhoz példákat gyártson, fogalmat alkothatunk magunknak arról, hogy milyen óriási feladat volt az új, haladó szellemű példaanyag összegyűjtése és olyan feldolgozása, hogy a haladó múlt és a szocializmust építő jelen folyamatossága, összefüggése a nyelvtani példákból is kitűnjék.

A példatárnak a pontos adatoltság is erőssége. Olykor azonban túlzásba viszik a szerzők a filológiát! Csak jó pár évtized múlva (vagy még akkor sem) lesz értéke annak, hogy ilyen mondatokat is adatol a nyelvten: „pompás dolog mégis ez az *ovi*”; nincs víz a *negyediken*” (43. o.) stb. Az ilyen példamondatok hivatkozási hely nélkül köznyelvi példaként is szerepelhettek volna.

A nyelv objektív valóság, a leíró nyelvten a nyelv funkcionálási szabályainak gyűjteménye. „A mai magyar nyelv rendszere” azonban nem elégszik meg a puszta leírással, hanem nyelvhelyességi, stilisztikai és helyesírási meg-

jegyzéseivel, tanácsaival a józan határig befolyásolni is igyekszik a nyelvhasználatot, hogy nyelvünk minél tökéletesebben megfelelhessen társadalmi funkciójának. Bár a nyelvtan írói az utóbbi években fellendült nyelv művelő, stilisztikai és helyesírási szakirodalomra sok esetben már támaszkodhattak, gyakran mégis nekik kellett ezekben a vonatkozásokban is — főképpen a nyelvhelyesség terén — utat törniük. Nem egy ponton tehát a nyelvtan lesz a mai nyelv művelő álláspont egyetlen lelőhelye. De ott is, ahol a nyelv művelő kézikönyvek részletesebb eligazításokkal szolgálnak, mint amennyi a nyelvtanban található, kiindulási alapnak a nyelvtan anyaga is mindig elegendő.

A részletek iránt is érdeklődő olvasók kedvéért minden kérdéskör után megtaláljuk a fontosabb szakirodalmat is, illetőleg a szakirodalomból azokat a cikkeket, amelyeknek alapján a részletkutatásokat meg lehet kezdeni. E kis irányító bibliográfiák általában kielégítőek, feltűnőbb hiánynak csupán azt érezzük, hogy — az egyébként sűrűn idézett — egyetemi stilisztikakönyv a jelentéstani szakirodalomból többször (például a szinonimáknál, a tulajdonnévnel, a szóhangulatnál, a jelentésváltozásoknál stb.) kimaradt, holott ezeknek a kérdésköröknek stilisztikai vonatkozásai különösképpen fontosak.

A könyv kiállításával meg lehetünk elégedve. Maradandó műről lévén szó, örülünk a jó minőségű papírnak, az erős kötésnek. A tipográfia jól szolgálja a megértést, a lényeg megláttatását. Két kifogás emelhető csupán a nyomda-technikai megoldások ellen. Az egyik az, hogy talán túlságosan sűrűn él a szerkesztő a ritkítás eszközeivel; a másik, komolyabb megjegyzésünk az, hogy a garmond félkövére betűk túlságosan kiugranak a szövegből. — Itt van alkalom annak megjegyzésére is, hogy szerintünk a most piacra került 7000 példány rövidesen kevésnek fog bizonyulni a várhatóan nagy kereslet kielégítésére.

Emez általános, az egész művet érintő megjegyzések után vegyük sorra az egyes fejezeteket külön-külön.

„A mai magyar nyelv rendszere” — miként azt a bevezető első fejezetének 6. pontja kifejti — a nyelvtan fogalmát hagyományosan, tágabban értelmezi az 1952—53-i nyelvtan-rendszerezési vitákban javasolt egyik felfogás szerint. Ennek megfelelően kerül bele a nyelvtanba a hangtan és a szótan is az alaktan és a mondattan mellé. A jelzett fejezetben kifejtettekkel a magunk részéről egyetértünk, sőt hozzáteszük, hogy gyakorlati okokból is célszerű volt ezt a megoldást választani: a sok ezer nyelvtant tanító pedagógus és mindenki, aki régebben végezte iskoláit otthonosan fog mozogni a jelenlegi rendszerezésben, és ez nagy előny. A ragozásnak a szóalaktanban való tárgyalása ugyancsak helyeselhető, nagy hagyományú megoldás.

Általában: új nyelvtanunkra a hagyományörzés inkább jellemző, mint az újítási vágy. Kitéjük ez nemcsak a nyelvtan egészének rendszerezéséből, hanem az egyes részfejezetekből, a nyelvtani terminológia megtartásából is. Ez azonban nem jelenti azt, hogy maradi lenne a könyv: ahol szükséges volt, bátran újítottak a szerzők. Így például újszerű a szófajok felosztása, a mellérendelő összetételek csoportosítása, a tövek rendszerezése stb., s találkozunk több új, igen szerencsés műszóval is. Az újításokra az egyes részfejezeteknél még majd külön is kitérünk.

A Tompa József szerkesztőtől megfogalmazott „Bevezetés” három fejezetre oszlik: „A nyelv rendszere és működési szabályai”; „A mai magyar nyelv”; „Könyvünk”. Kissé szokatlan ugyan, hogy a könyvről szóló tájékoz-

tatót két, már tulajdonképpen magához az anyaghoz tartozó rész előzi meg, de ezen kár lenne fennakadni. Inkább arra kell rámutatni, hogy a nyelvről szóló első fejezet rendkívül hasznos a nyelvi közműveltség terjesztése szempontjából, és jól készíti elő az egész könyvet. A második, „A mai magyar nyelv” c. fejezet két részből áll: nyelvünk mai rétegződésének bemutatásából és nyelvünk történetének rövid, tömör összefoglalásából. Az első részben a csoportnyelvekről nem ártott volna megjegyezni, hogy azért nem „nyelvek”, mert önálló nyelvtani rendszerük nincs (vö. Deme: NyFK. 23). A második, kiválóan sikerült részben igen figyelemreméltónak tartjuk Tompának azt a — szerintünk jogos — felfogását, amely szerint az ortológus ellenhatás kora egészen 1945-ig tartott, s azóta a nyelvújításhoz több tekintetben hasonló szakaszban vagyunk.

A „Hangtan”-t Deme László írta. Rendszeres, átgondolt, letisztult fejezet ez, amely nagymértékben érvényesíti a modern fonológiai szempontokat is; mégpedig egész szemléletmódjával, s nemcsak azáltal, hogy a magyar fonémák rendszerével külön fejezetben foglalkozik. De az általános elismerés hangoztatásán túl hadd mutassunk rá Demének néhány újszerű megoldására is! Ilyen a magánhangzók és a mássalhangzók sajátosságainak párhuzamos bemutatása, az affrikáták felfogása, a *gy*-nek meg *ty*-nek a zárhangok közé sorolása, az *au* hangkapcsolatnak kettőshangzóként való felfogása, a *vélte*, *fogkefe* típusnak a zöngéesség szerinti hasonulások közt való tárgyalása stb. A hangtanhoz kapcsolódó nyelvhelyességi és helyesírási megjegyzésekből kitetszik, hogy a szerzőnek szívügye mind a szép magyar beszéd védelme, mind a helyesírási ismeretek terjesztése. Öröndetes, hogy Deme a fonetikai szakirodalomra olyannyira jellemző idegen műszókinccs helyett a magyar hangtant a ma már közkeletű magyar műszavakkal dolgozza fel, s legfeljebb az olyan szükséges idegeneket tartja meg, amilyen a *fonéma* meg az *affrikáta*.

A „Szótan” első fejezetében, „A szó és a szókészlet általános kérdései”-ben Szépe György a szóról általában és a nyelvtan szótoni részéről ír, majd a mai magyar szókészletnek nagy általánosságban való jellemzése után a szókészlet és a nyelvtan összefüggéseit tárgyalja. — Nyelvtanunknak ez a fejezete, melynek a maga nemében értékes és úttörő voltát készséggel elismerjük — sajnos — sokkal inkább lenne való egy általános nyelvészeti tanulmánykötetbe, mint „A mai magyar nyelv rendszere”-be. Szépe éppen csak felveti ugyanis a mai magyar szókészlet problémáit, de kielégítően egyet sem tárgyal meg közülük. „A magyar szókészlet mai mozgása” c. fejezettől például szókincsünknek a legutóbbi 15 évben való alakulásának méltó bemutatását, nem pedig csak a szókeletkezési módoknak vázolását vártuk. S a mai magyar szókészlet tárgyalása során miért nem esik több szó az idegen szavakról, az egyes szókészleti rétegek stilisztikai értékéről, a műszaki nyelv problémáiról, a szólásokról? A gyakorlati élet ettől a fejezettől kevés segítséget kap. A szókészletteni fejezet soványsága a könyv többi részeihez képest szembeötlő, sezt szóvá kellett tenünk, jóllehet tudjuk, hogy Szépe György csak később kapcsolódott bele a leíró nyelvtan munkálataiba, és viszonylag kevés előmunkálatra támaszkodhatott.

„A szójelentés” c. fejezetnek Temesi Mihály a szerzője. Alkalmazkodva az egész könyvnek ahhoz a felfogásához, hogy a cél a már meglevő eredmények magas szintű összefoglalása (vö. 40. o.), Temesi — jelentéstani kutatásainknak köztudomásúan rendkívül elmaradott állapotában — nem tehetett mást, mint hogy megmaradt a gomboczi koncepció talaján. Megértjük a szerzőnek,

a szerkesztőnek és lektoroknak ezt az állásfoglalását, de hiányoljuk, hogy a fentebb vázolt kényszerhelyzetre a fejezet előtt nem mutattak rá nyomatékosan, csak a 181. lapon céloz erre egy rövid megjegyzés. Kár továbbá, hogy a szerző „A jelentés funkciója” c. fejezetben a jelentés funkcionalista felfogását egyetlenként, a helyes (marxista) felfogásként mutatja be, nem pedig a „Bevezetés”-nek ugyancsak 40. oldalán kifejtettek értelmében járt el. Itt ugyanis ez áll: „[könyvünk] utal saját felfogásának kifejtése után a tudományszakunkban meglevő véleménykülönbségekre, az esetleg még kellően nem tisztázott kérdésekre.” Ha valahol, úgy a jelentésfunkcióról szólva jogos lett volna a vélemények harcának bemutatása. A másik problematikus fejezet a jelentés-tanon belül „A jelentésváltozás” című. A funkcionális jelentésfogalom megtartása után a jelentésváltozásoknak gomboczi rendszerezésétől — tudjuk — már nem lehetett eltérni. Hiányoljuk azonban, hogy a jelentésváltozásról és a jelentésszűkülésről nem esik több szó, épp csak megemlíttetnek a 191. oldalon. A másik megjegyzésünk az, hogy — a lehetőség szerint nem régi, sőt mai példák ellenére — ez a fejezet elkerülhetetlenül történeti jellegű, s ez bizonyos mértékben elhajlás a könyv szinkroniájától. Talán enyhített volna ezen az, ha Temesi a szóképeknek, ezeknek a mai nyelvünkben is tömegesen előforduló jelentésváltozásoknak, a megfelelő helyen teret szentel. Méltánytalan lenne azonban a jelentéstani fejezetekben csak ezeket a problémákat látni (amelyekről a szerző jórészt nem is tehet), s nem emlíni ki azt, hogy Temesi, amennyire csak lehetséges volt, a jelentés vizsgálatában érvényesítette a pavlovi fiziológia eredményeit, hogy vallja: a tulajdonnévnek is van jelentése; hogy a jelentés társadalmi voltát, objektív létezését a marxista filozófia felfogásának megfelelően mindig hangsúlyozza. Jól sikerült a homonimák meg a szinonimák összefoglalása; sok új példájával szép fejezet a szóhangulatról szóló is.

Szintén Temesi Mihály a szerzője (a névelőkről szóló rész kivételével) „A szófajok” fejezetének, amelyben mindenekelőtt a szófajoknak eredeti, új szemléletű, de a hagyományokat is kellőképpen figyelembe vevő rendszere tarthat számot nagy érdeklődésre. Különösképpen annak örülünk, hogy a nyelvi valóságot híven tükrözve Temesinek sikerült dialektikusan ábrázolnia a szófajokat. Ezt elsősorban azzal éri el, hogy hangsúlyozza egyes kategóriák többszófajúságát, sőt ezzel a problémával „A szófaji határkérdések” című fejezetben külön is foglalkozik. Úgy véljük, hogy a szófajoknak nyelv-tanunkbeli rendszerezése és dialektikus kezelése előremutató, és valószínűleg hosszú ideig alapja lesz mind a tudományos kutatásnak, mind a különböző szintű tankönyveknek. Annál is inkább várható ez, mivel az egyetemi nyelvészeti füzetek sorozatban a szófajokat tárgyaló munka nem jelent meg. A koncepció egészének szilárdságán kívül elismerés illeti Temesit a részletek pontos kidolgozásáért, a tömörked friss példáért is.

A névelőket tárgyaló fejezetet Imre Samu írta meg. Szerintünk helyes volt követni a lektori tanácsot, és a mondatbanból előrevonni a szótanba a névelőhasználat kérdéseit. Elvileg sem kifogásolható ez a megoldás különösebben, gyakorlati okokból meg feltétlenül jobb így: a könyv használója ott kapja meg a névelőkről szóló tudnivalókat, ahol először keresi — a névelőnél. A névelők használatában mutatkozó sok bizonytalanságra, a múltból örökölt nyelvművelő babonákra gondolva egy cseppet sem érezzük túlzásnak, hogy nyelv-tanunk — hála Imre Samu gondos munkájának — tüzetesen taglalja a használati szabályokat.

A megítélésünk szerint kiválóan sikerült tótani résznek Károly Sándor a szerzője. Ismerve a megállapodottság hiányát a magyar tótanban, őszinte elismeréssel kell adóznunk a szerzőnek, hogy elfogadhatóan tudta rendszerezni a mai magyar szótöveket, és szabatos meghatározások, világosan elhatárolt kategóriák, jól sikerült új műszavak révén bonyolult mondanivalóját mindenki számára könnyen hozzáférhetővé tudta tenni. Károly szótő-rendszerezésének megvan az az előnye is, hogy szigorúan leíró volta ellenére sem szakad el a töveknek történeti szempontú rendszerétől. Ezt az apróbetűs részekben található történeti magyarázatok is biztosítják. A sok vitát kiváltó kötőhangzó — tővéghangzó probléma is megnyugtatóan oldódik meg új nyelvtanunkban. Csak az nem mindig világos, illetőleg meg kell tanulni a könyv rendszerét a tekintetben, hogy mikor számít a kötőhangzó már inkább a toldalékhoz tartozónak (*tág-abb*, *szük-ebb*, *asztal-on*, *kéz-en* stb.), mikor viszont még nem *nagy-o-bb*, *gyors-a-n*, *beteg-e-n* stb.). A rendszer kényszeréből következik pl. az is, hogy a *gyorsaság* tagolása *gyors-aság* lesz, aminek helyességéről nem vagyunk meggyőződve. A kötőhangzó ide vagy oda tartozásának a tipográfia segítségével való jelzése sem mindig segítség, sőt inkább zavarja az olvasót.

„A szóképzés” Ruzsiczky Éva munkája. A fejezetnek — azon túl, hogy a magyar képzőknek teljes adattára — számos értékét látjuk. Így pl. azt, hogy Ruzsiczky bevezeti a termékeny és a terméketlen, illetve a gyakori és a ritka képzők fogalmát, s ezeket a szempontokat az egyes képzőkre alkalmazva hű képet tud rajzolni mai nyelvbeli értékükről. Képzőink közül nyelv-tanunk természetesen a legnagyobb súllyal a ma termékenyeket és gyakoriakat tárgyalja (sok szép mai példát idézve mindegyikre), és fokozatosan kisebb mértékben a terméketleneket és ritkákat, illetőleg az elhomályosulóban levőket. Ilyen módon a képzők szinkrón tárgyalásából a képzők élete is kibontakozik. Ruzsiczky nem mulasztja el a képzők nyelvhelyességi kérdéseinek érintését sem, sőt összefoglalólag is, egyenként is szól a képzők stilisztikai értékéről is. — Egyet nem értésünket csak néhány esetben látszik fontosnak kifejezésre juttatni. Mai példák híján sem a *-da*, *-de* képzőről, sem más hasonlókról nem igen hihető, hogy „még ma sem tekinthetjük terméketlennek” (380. o.). A nyelvten rendkívül mértéktartó abban, hogy mikor számítja a képzőkhöz a kötőhangzót; túlzásnak csupán (a már említett) *gyors-aság*, *nyers-eség* típust tartjuk (396. o.), habár az *-as(s)ág*, *-es(s)ég* változatot a *frissesség*, *bölcsesség* esetében természetesen elismerjük. A *-ságos*, *-séges* képzőre a *dicsőséges*, *jóságos*, *hűséges* stb. nem biztos példa: mai nyelvi tudatunk ezeket — szerintünk — inkább a *dicsőség*, *jóság*, *hűség* -s képzős származékainak fogja fel (418. o.).

„A szóösszetétel” fejezetének, amelyet B. Lőrinczy Éva írt, szintén az jellemzője, hogy szóösszetételeink mai rendszerének rajzából az összetételek keletkezése, mozgása, élete is kibontakozik. Különösen a mellérendelő szóösszetételeknek osztályozásában figyelhető meg jól a szerzőnek ez a dialektikus módszere. Az alárendelő összetételek osztályozásában is tartalmaz hasznos újdonságokat a könyv. Ilyen például az, hogy a szerző mondaton kívül, egyszerre végbemenő és mondatban, lassan végbemenő összetételeket különböztet meg főkategóriákként. Ebből az osztályozásból és a további vizsgálatból ugyanis jól kitűnik, hogy mai nyelvünk az előbbi szóösszetételi mód a jellemző. Öröndetes, hogy nyelv-tanunk — szakítva korábbi nyelvművelő babonákkal — új összetételi típusokként elismeri mind a jelöletlen határozós, mind a szintaktikailag pontosan nem elemezhető összetett szavakat. Bizonytalanság, de nem a szerzőből, hanem a nyelvből magából fakadó bizonytalanság

csupán a *nagyravágyás, figyelembevétel* típusú összetételek egyes példáiban mutatkozik (447. o.). A nehézségekre ugyan a szerző is figyelmeztet, de nem említi ezeknek egy szerintünk igen lényeges okát: helyesírási szabályzataink hosszú időn át az *-ás, -és, -tal, -tel* képzős utótagnak és a jelölt határozói előtagnak egybeírását tanácsolták. A képzőnek ezt az „összerántó erejő”-t csak az 1954-i szabályzat szüntette meg, bevezetve helyette ebben a típusban is az alaki jelöltség-jelöletlenség szerinti külön-, illetőleg egybeírás elvét. Az egybeírt *házhozszállítás* szerintünk a vázolt régebbi helyesírási elv eredménye, nem pedig az alakulat összetétel voltának jelölése. Az egybeírás nem mindig jelez összetételt, különösen ebben a típusban nem! Csupán a *törölmetszett, szemenszedett, nagyravágyás* stb., jelentésváltozáson is átment eseteket tekintetjük biztos példáknak.

„A szóalkotás ritkább módjai” felől Tompa József jól sikerült összefoglalása tájékoztat.

„A ragozás” nagy fejezete — a névszói személyragozás kivételével — ugyancsak Tompa József munkája. Részletesen, de jól áttekinthető szigorú rendszerben tárgyalja a szerző előbb az igeragozást, majd a névszóragozást, végül a mondatban való átmenetképpen a névszói viszonyragozást. A toldalékok egymáshoz kapcsolódásának pontos leírásával a szerző a formális elemzés fontos feladatait is elvégzi. Egyúttal azonban mindenütt figyelmeztet a kivételekre, a most keletkező alakulatokra, ragozási rendszerünk újabb fejleményeire is; itt főként az a lényeges, hogy immár elég részletesen kapjuk a korunkban oly fontossá lett betűszók és szóösszevonások grammatikai szabályosságait is. Ahol ez szükséges, megkapjuk a nyelvhelyességi tájékoztatásokat is (az ikes ígék használatát, a *suksük* nyelvet, a régi múlt időket stb.) illetőleg, sőt a jelek és ragok sajátos hangulatára és stílusértékére Tompa külön is kitér (478. o.).

„A névszói személyragozás” c. fejezetet S. Hámori Antónia dolgozta ki igen részletesen. Örülünk ennek az aprólékos munkának, mert a gyakorlati nyelvművelő munkának nagy segítséget fog jelenteni. Helyeseljük azt az állásfoglalást is, hogy könyvünk birtokos személyrag-ról beszél (nem személyjel-ről), s reméljük, hogy nyelvtani szakirodalmunk követni fogja e tekintetben új nyelvtanunkat.

A Tompa Józseftől írt úgynevezett „viszonyragozás” (declinatio) fejezetének fő érdeme az, hogy minden eddiginél világosabban megláttatja névszóragozásunk fantasztikus gazdagságát. Az egyes alakok mondattani szerepének ábrázolása itt az alakokban — érthetően — elnagyolt; annál részletesebb — helyesen — az egyes toldalékolt alakok használhatóságának tárgyalása.

A jelen ismertetés keretei nem engedték, hogy a részletek vizsgálatába is elmerüljünk, csupán nagy vonalakban akartuk megmutatni „A mai magyar nyelv rendszeré”-nek sok erényét és — szerintünk — néhány fogyatékosságát. Könyvünk minden bizonnyal éppen úgy nélkülözhetetlen lesz napi munkánkban, ahogy az Értelmező Szótár az. Nemzeti kultúránk, közműveltségünk e nagy értékének megalkotását még egyszer köszönjük a szerkesztőnek és minden munkatársának.

Fábián Pál